

TÜRKÇENİN YAZIMSAL FONEMLERİ

SELÇUK YÖNEL

Bugüne dek dilimizdeki fonemlerin incelenmesi genellikle dilbilgisi açısından olmuş ve görüşler, tanımlar, açıklamalar çoğunlukla o düzeyde kalmıştır. Dilimizin, henüz terimlerinin Türkçe'lerini bile kesinlikle belirleyemediğimiz *genel dilbilim* ve onun bir kolu olan *sesbilim* açılarından gerektiği gibi incelenememiş olmasının üzüntü verici bir konu olduğunu belirtirken dilbilime gereken önemin verilmesi zamanının çoktan geldiğini anımsatmanın yerinde olacağını sanıyoruz.

Üç yıl önce Birleşik Devletler'de kısa bir süre için bulunduğum sırada İngilizce ve Türkçe'nin yazımsal¹ fonemlerini bir araştırma konusu yapmıştım. Yayımlanmayan bir ürün olarak kalan o çalışmamda iki dilin yalnız yazımsal fonemlerini karşılaştırmalı olarak -bir öğretmen gözüyle- ele almış ve ayrıntılarına inmeden başlıca özelliklerine değinmekle yetinmiştim.

Daha çok o çalışmama dayanan ve kapsamını dar tuttuğum bu yazımda ise Türkçe'nin yalnız yazımsal fonemlerine sesbilim açısından, azıcık olsun, yaklaşıma çalışacağım². Burada iki noktayı belirtmekte yarar var. Her ne

¹ Prof. Dr. Ö. Başkan (Lengüistik Metodu, s. 76-77 ve Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi, s. 25) İngilizce'deki 'segmental phonemes' ve 'suprasegmental phonemes' terimleri için 'segment' (parça) sözcüğünden yola çıkarak 'parça -ya da parçalı- fonemler', 'parçalar-üstü fonemler' karşılıklarını önermişti. Biz ise değişik bir görüşten yola çıkıyor ve 'segmental' fonemlerin yazımda gösterilebilme, genel yazı dilinde rahatça kullanılıp belirtilebilme özelliğini göz önünde bulundurarak bu fonemler için *yazımsal* sıfatını ve bağlı olarak yazımda gösterilemiyen vurgu, durak, v. b. fonemler için kullanılan 'suprasegmental' sıfatı karşılığında da *yazımdışı* sözcüğünü öneriyoruz.

² Bu yazımın kapsamına giren gözlem, bulgu, öneri ve değinmelerin genellikle *fonemik* düzeyde olduğunu sözümüzün başında belirtmek yerinde olur. Ele aldığımız fonemlerin kimilerinin kolayca ayırt edilebilen, pek belirgin alofonlarına değinmemiz söz konusu ettiğimiz fonemlerin başka alofonları olmadığı yolunda bir görüş taşıdığımızı sandırmamalıdır. Burada Türkçe'nin fonemlerine genel bir değinme amacı güttüğümüzden fonetik ayrıntılara fazla girmek istemedik. Bu konuda Ö. Başkan'ın *Turkish Phonemics* adlı araştırmasından yararlanılabilir. Anılan çalışmada Başkan'ın Türkçe'de her fonemle ilgili 2-15 arasında değişen yakın-ses saptamış olduğu görülüyor. Burada dikkatimizi çeken bir noktayı belirtelim: Başkan andığımız çalışmasında (s. 22) Türkçe'de -yazımsal ve yazımdışı- toplam 37 fonem bulunduğunu öne sürerken *Lengüistik Metodu* adlı yapıtında (s. 76) 36 olarak belirtiyor bu sayıyı.

kadar Amerikan okulunu izleyenlerden biriysem de bu okulun benimsediği fonetik simgeleri olduğu gibi almayıp dilimizdeki fonemleri *bir noktaya dek* -kolayca anlaşılmalari ereğiyle- alfabemizdeki harflerle karşılamağa çalıştım. Yazıda kullandığım terimlerin bir bölümü ise öneri niteliğindedir ve bunların İngilizce'deki hangi terimlere karşılık olarak kullanıldığını göstermek için de yazının sonuna bir 'terim dizini' eklemeyi uygun buldum.

BİRİNCİ BÖLÜM: ÜNSÜZLER

I. Yirmi Bir Ünsüz Fonem

Türkçenin ünsüz fonemlerini iki kümeye ayırıp inceliyeceğiz: sürekli-süreksiz oluşları bakımından eşleştirebildiklerimiz ve böyle bir eşleştirmeye sokulamıyanlar. Eşleşebilenler sekizi patlayıcı, sekizi de sızıcı olmak üzere on altı ünsüz. Bu on altı ünsüzden süreksiz olanlar /p, ç, t, k, f, s, ş, h/, sürekli-ler ise /b, c, d, g, v, z, j, ğ/ dir. Şimdi bunları çift çift ele alıp bazı özelliklerine değinelim.

PATLAYICILAR

/p/: süreksiz, çift-dudaksıl bir patlayıcı

Bu fonem sözcük başında, ortasında ve sonunda bulunabilir. Her zaman soluklu çıkarıldığını söyleyebilirsek de bu soluklanma İngilizce'de raslanan [p^h] alofonundaki³ ölçüde değildir. Ör. [pálto], [sapík] [kalíp]

/b/: sürekli, çift-dudaksıl bir patlayıcı

Sözcük başında ya da ortasında bulunabilir ve kesinlikle soluksuzdur bu durumlarda; /bilgi/, /ábla/ sözcüklerinde olduğu gibi.⁴

/t/: süreksiz, dişsel bir patlayıcı

/d/: sürekli, " " "

³ Bilindiği gibi, fonem birbirine çok yakın seslerin oluşturduğu bir 'ses ailesi'dir. Böyle bir ailenin bireyleri olan *alofonlar* için Ö. Başkan (Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi, s. 23) 'çegit-ses' karşılığını öneriyor. Alofonlar fonemlerin parçaları, üyeleri olduğu için 'parça-ses', 'üyeses' ya da 'yan-ses' gibi bir terim üstünde de durulabilir.

⁴ Bu sese /kúb/ gibi bazı sözcüklerin sonunda raslanıyorsa da bu sözcükler başka dillerden dilimize geçmez.

Bu sesler dil ucunu üst dişlerin gerisine dokundurarak çıkarılır. /t/ her durumda⁵ bulunur ve her zaman solukludur. Ör. /takim/, /etki/, /anıt/. /d/ ise soluksuz olup yalnız iki durumda bulunabilir Türkçe sözcüklerde: başta ve ortada⁶. Ör. /dilim/, /pidé/

/ç/: süreksiz, dişetsel bir patlayıcı

/c/: sürekli, " " "

/ç/ soluklu bir ses olup sözcük içinde her durumda bulunur: /çelik/, /seçim/, /güléç/.

/c/ ise her zaman soluksuzdur ve ancak sözcük başıyla ortasında bulunabilir⁷. Ör. /civildamák/, /cücé/

/k/: süreksiz, artdamaksıl bir patlayıcı

/g/: sürekli, " " "

/k/'nin başlıca iki alofonu vardır: [k] ve [k̄]. [k] solukludur ve her durumda bulunabilir ama yalnız kalın ünlülerle. Bu ses çıkarılırken boğumlandığı yer artdamak (ya da yumuşak damak) tır. Ör. [kułák], [salkım]

[tanik]

[k̄] da soluklu bir alofondur. Yalnız ince ünlülerle olmak koşuluyla her durumda bulunabilir. Bu ses çıkarılırken boğumlanma noktası sert damağa kayar. Ör. [kilít], [ekín], [sökúk]

/g/'nin de iki önemli alofonu vardır⁸: [g] ve [ġ]. [g] soluksuzdur ve sözcük başında ya da ortasında⁹ ancak kalın ünlülerle bulunabilir. [k] gibi bu sesin de boğumlanma noktası artdamaktır. Örnek olarak [gırtłák], [tugáy] sözcüklerini verelim.

[ġ]'ye gelince, bu da soluksuz bir sestir. Başta ve ortada¹⁰ bulunabilir ama yalnız ince ünlülerle. [k̄]'da olduğu gibi bu alofonu da çıkarırken boğumlanma sert damakta olur. Ör. [ġölgé], [silġi]

Burada [k̄] ile [ġ]'nin Arapça ya da Farsça'dan dilimize geçmiş bazı sözcüklerde 'a'dan önce de bulunduğuna değinelim. [kafí], [kaşíf], [ahkám], [ġavúr] gibi örneklerde sözünü ettiğimiz alofonlara raslıyoruz. Bu ve benzeri

⁵ Sözcük başında, ortasında ve sonunda.

^{6 7 9 10} Öz Türkçe sözcükler sonlarına bu sesi almıyorlar.

⁸ Bu iki alofonu Ö. Başkan iki ayrı fonem olarak kabul ediyor (Lengüistik Metodu, s. 90; Turkish Phonemics, s. 22, 29) ama /g/ ve /ġ/ simgeleriyle belirttiği bu iki sesin anlam ayırıcı özelliklerini gösteren doyurucu örneklere raslayamadık.

sözcüklerin yazımında 'k' ve 'g' harflerinden sonra gelen ünlülerin üstüne bir 'düzeltme (ya da inceltme) imi'¹¹ konarak anılan alofonların değerleri temsil edilegelmektedir. Üstüne im konan ünlünün böylece *inceltildiği* söylenir. *İnceltme* deyimini kullanarak söyleyecek olursak; aslında incelenimli ünlüler değil, onların önündeki /k/ ve /g/ sesleridir. Başka bir deyişle, sözü edilen ünlülerin önünde [k̲] ve [g̲] alofonları kullanılır. Ama nedense bu durum yazımda 'k', 'g' ve 'l'¹² harfleri üstüne (ya da altına) bir im konarak belirtileceğine ses değerlerinde hiç değişiklik olmayan ünlüler üstüne im konarak belirtilmiş.

Kimi sözcüklerde düzeltme imi kullanılması ya da kullanılmaması anlam yönünden bir ayrılık yaratmaz; olsa olsa sözcüğün yadırganır bir biçimde söylenmesine yol açar. Oysa 'kar' ve 'kâr' sözcüklerinin yazımında ünlünün üstüne im koymak ya da koymamak sözcüğün anlamını tümüyle değiştirir. Bu sözcüklerin söylenişinde ise biz bu ayrımı /k/ sesi yerinde [k] ve [k̲] alofonlarını kullanarak belirtiriz. Başka bir deyişle, [k] alofonu yerine [k̲]'yı koyunca sözcüğün anlamı değişiyor. Oysa alofonların özelliklerinden biri de birbirleri yerine kullanıldıklarında anlam değişikliğine yol açmamalarıdır. Bu durumda [k] ve [k̲] /k/ foneminin iki alofonu değil kendileri iki ayrı fonem olarak karşımıza çıkıyorlar.

Düzeltilme imiyle yazılan kimi yabancı sözcüklerin yerini artık öz Türkçe karşılıklar almaya başladığından sözünü ettiğimiz imin eski kullanılabilirliği kalmamıştır.

SIZICILAR

/f/: süreksiz, dış-dudaksıl bir sızıcı

Sözcük içinde her durumda bulunabilir¹³: /firçá/, /kafá/, /h a f í f/.

↑ ↑

/v/: sürekli, dış-dudaksıl bir sızıcı

¹¹ Ö. Başkan (Turkish Phonemics, s. 29; Lengüistik Metodu, s. 90) söz konusu imin bir *uzatma* görevi olduğunu anımsatarak iki görevli bu imin karışıklığa yol açtığını -haklı olarak belirtiyor ve bu iki görevin değişik simgelerle karşılanmasını öneriyor.

¹² Bu ünsüz açıklanırken yine değinilecek aynı noktaya.

¹³ Bilindiği gibi, öz Türkçe sözcükler /f/ ile başlamazlar ama /f/ ile başlayan ve artık Türkçe sayılan pek çok sözcük vardır dilimizde. Ayrıca Türkçe sözcüklerin başında (h, j, l, r/sesleri de bulunmuyor. Özellikle öğrenim görmemiş bazı kişiler bu seslerle başlayan sözcükleri ya kısaltarak ya başka sesler ekleyerek ya da söz konusu seslerin yerine yakın sesler koyarak söyleme eğilimindedirler. Ör. /hüseyin, jandárma, limón, rakî, rúmeli/ sözcüklerinin /üsén, candárma, ilimón, irakî, urúmeli/ biçimlerinde söylenişlerine tanık oluyoruz zaman zaman.

Bu fonemin iki belirgin alofonu vardır dilimizde: [v], [w]. Sözcük başında bulunan [v] [vergî] ve [varlık] örneklerinde olduğu gibi sürekli, diş-dudaksıl bir sızıcıdır. [w]'ye gelince, bu ses İngilizce 'window' sözcüğündeki /w/ sesinin aynısı değildir; ondan biraz daha hafif ve güçsüzdür. Ya da şöyle diyebiliriz: [w] /w/'nin azıcık belirsizleştirilmiş biçimidir. [w] sesi sözcüklerin ortasında ya da sonunda yer alır ve boğumlanma noktası bakımından [v] diş-dudaksıl bir ses olduğu halde [w] çift-dudaksıl bir sestir. [w] sözcük ortası ya da sonunda bulunduğu zaman [v]'den büyük bir ayrılık göstermez ama iki ünlü arasında yer aldığı zaman İngilizce /w/ fonemine çok daha yaklaşır. /evlí/, /kav-rám/, /verév/, /manáv/, /sínáv/. Verdiğimiz bu beş örnekteki /v/ sesi ya da

↑

fonetik deyişle [w] sözcük başında bulunan [v]'den azıcık ayrıdır ve yabancı bir dilde benzerini arayacak olursak İspanyolca 'Habana' (/havána/ okunur) sözcüğündeki /v/ sesine benzetebiliriz ama şu vereceğimiz üç örnekte durum biraz değişiktir; iki ünlü arasındaki [w] alofonu aşağı yukarı İngilizce'deki /w/ sesinin özelliğini göstermektedir¹⁴: [dawúl], [duwár], [arnawút].

/s/: süreksiz, dişetsel bir sızıcı

Bu ses dil ucu hafifçe yukarı döndürülüp diş etine dokundurularak ve dil ucuyla diş eti arasından hava sızdırılarak çıkarılır. Sözcük içinde bütün durumlarda bulunabilir: /sirké/, /sersém/, /kalás/.

↑ ↑

/z/: sürekli, dişetsel bir sızıcı

/s/'nin özelliklerini gösterirse de onun sürekli biçimidir. Bütün durumlarda bulunur¹⁵: /závall/, /zayíf/, /vızıldamák/, /ikíz/.

/ş/: süreksiz, damaksıl bir sızıcı

Sözcük içinde her durumda bulunur: /şirín/, /kuşkú/, barış/.

/j/: sürekli, damaksıl bir sızıcı

/ş/'nin sürekli biçimi olduğu halde, bilindiği gibi, Türkçe sözcüklerin hiç bir yerinde bu sese raslanmaz. Ancak dilimize Batı dillerinden (daha çok

¹⁴ İngilizce 'vine' (üzüm asması) sözcüğündeki /v/ yerine /w/ koyacak olursak sözcüğün anlamı *şarap* olur. Başka bir deyişle, /v/ ile /w/ birbirlerinin yerine kullanıldıklarında anlam değişikliği yarattıklarından bu sesler bağımsız iki fonemdir. Oysa Türkçe'de iki ünlü arasındaki [v] yerine [w] kullanmak sözcüğün anlamında hiç bir değişikliğe yol açmaz. Yani Türkçe'deki [w] İngilizce /w/ ile sesce aynı değere sahip olduğu halde bağımsız bir fonem özelliği taşımamakta, /v/'nin bir alofonu olmaktan öteye geçememektedir.

¹⁵ Dilimizde /z/ ile başlayan sözcüklerin büyük bir bölümü yabancı kökenlidir.

Fransızca'dan) geçmiş bazı sözcüklerde -başta, ortada ve sonda- bu sese raslıyoruz: /jandárma/, /jíp/, /pijáma/, /ejdér/, /baráj/, /viráj/.

Daha önce de değindiğimiz gibi (13. nota bkz.), yeterli öğrenim görmemiş kişiler /j/ 'yi kendi seslerinden biriyle, /c/'yle, değiştirme eğiliminde olduklarından aşağıdaki örnekleri sık sık işitiriz çevremizde: /candárma/, /cánt/, /cilét/, /cinnastik/, /cíp/, /picáma/. Öte yandan, öz Türkçe'nin bilincinde olanlar bu gibi sözcükleri doğru söylemektense onlara Türkçe karşılıklar aramaydı, sözcüğü /viráj/ yerine /döneméc/ demeyi yeğliyorlar.

/ğ/: sürekli, artdamaksıl bir sızıcı¹⁶

Hiç bir sözcüğün başında bulunmayan bu ünsüzün iki önemli alofonu vardır: 1. Artdamakla dilin geri kesimi arasında hava sürtünmesi sonucu çıkarılan sürekli, artdamaksıl bir sızıcı. Avrupa dillerinde raslayamıyoruz bu alofona. Bazı lehçelerde bu alofon hem hece başında hem hece sonunda bulunuyor ve açıkça işitilebiliyor: /dağı/, /yağá/, /ağír/, /yoğúrt/, /boğáz/, /ulúdağ/, /yáğ/. 2. /ğ/'nin ikinci alofonu ise zayıf bir /w/'ye yakın, çift dudaksıl bir yarı ünlüdür. Yuvarlak ünlülerden sonra *hece* başında ve sonunda bulunur. Ör. /doğá/, /böğúrtlén/, /uğúr/, /düğún/, /boğmák/, /dögmék/, /uğraşmák/, /dügmé/.

Batı bölgelerimizde kimi ağızlarda bu fonem hece başlarında bulunmaz; aslında bulunması gerekirken silikleşir, ne varlığı belli olur ne yokluğu. Yukarıdaki örneklerin şu biçimlerde söylendiğine raslayabiliriz sık sık: [daí], [yaá], [aír], [yoúrt] ya da [yó:rt], [boáz], [doá], [böúrtlén] ya da [bö:rtlén], [uúr] veya [ú:r], [düún] ya da [dú:n].¹⁷ Hece sonunda bu fonemin değerini ünlü uzunluğuyla (uzatma fonemi) karşılamağa kalkar kimileri ve şu örnekleri işittiğimiz olur çevremizde¹⁸: [ulúda:], [yá:], [bo:mák], [dö:mék], [u:raşmák], [dü:mé]. Ünlü uzunluğunun bu örneklerde /ğ/'nin bir *alofonu* olduğunu görüyoruz ama aşağıda ünlü fonemleri gözden geçirirken ünlü uzunluğunun *fonemik* özelliğine de değineceğiz.

/h/: süreksiz, gırtlaksıl bir sızıcı

Türkçe sözcüklerde başta ve ortada bulunabilir¹⁹: [hünér], [hendék],

¹⁶ Ö. Başkan (Turkish Phonemics, s. 22, 29) Türkçe'de böyle bir fonem olmadığı görüşünde.

¹⁷ Swift (s. 12-14) ve Lewis (s. 4-5) bu noktaya ilişkin fazla ve ayrıntılı bilgi veriyor.

¹⁸ Ünlü uzunluğuyla uzun ünlüyü karıştırmamak için şu bağıntı yardımcı olabilir: Uzun ünlü = ünlü + ünlü uzunluğu.

¹⁹ Başında ya da ortasında bu sesi bulunduran ve daha çok Arapça'dan dilimize geçmiş pek çok sözcük vardır.

[cihét], [ahír]. Sonlarında bu fonemi taşıyan sözcüklerse kesin kes ya Farsça ya da Arapça kökenlidir: [ġünáh], [fetíh] gibi.²⁰

GENİZSİLER

/m/: sürekli, çift-dudaksız bir genizsi

Dudakları kapayıp genizden hava koyvererek boğumladığımız bu sese sözcüklerin her yerinde raslayabiliriz: [mercék], [komşú], [ulaşım].

/n/: sürekli, dişsel bir genizsi

Başka iki alofonu vardır bu fonemin dilimizde: [n] ve [ŋ]. Sürekli, dişsel bir genizsi olan [n] sözcük başında, ortasında ve sonunda bulunabilir ama /k/ ya da /g/'den önce bulunmaz. O gibi durumlarda [n] yerine, aşağıda göreceğimiz gibi, [ŋ] geçer. Değişik yerlerinde [n] bulandıran birkaç sözcük: [násıl], [nesné], [niné], [örnék], [öğretmén], [sayín].

↑ ↑   ↑ ↑

[ŋ] sürekli, artdamaksız ve genizsi bir sestir. Genellikle /k/ ve /g/'nin önünde bulunur. Aşağıda görüleceği gibi, [ŋ] bazı özellikler gösteren ve bu özelliklerine değinilmeye değer bir sestir. 1. /k/ ve /g/'den önce ama *kalın* ünlülerden sonra bulunduğu artdamaksızdır.

a) /g/ ile kalın ünlüler arasında bulunduğu zaman İngilizce /yáŋgíst/ 'youngest' sözcüğündeki /ŋ/ sesi gibidir: [yaŋgín], [yoŋgá], [buŋgún], [buŋgıldamák].

b) /k/ ile kalın ünlüler arasında geldiğinde ise İngilizce [áŋkəl] 'uncle'-daki [ŋ] sesini verir: [áŋkara], [kóŋken].

c) Şu örneklerdeki gibi, kalın ünlülerden sonra sözcük sonunda bulunan ünsüz kümelerinde yer alır: [táŋk], [gónk], [zínk].²¹ [ŋ]'nin buna benzer başka bir özelliğine aşağıda '2.c' de değineceğiz.

2. /k/ ve /g/'den önce ama *ince* ünlülerden sonra bulunursa sert damaksız bir sese dönüşür; örneklerde raslayacağımız [ŋ] artdamaksız [ŋ]'den ayırdır.

a) ince ünlülerden sonra /g/ ile birlikte bulunışuna İngilizce 'sing' sözcüğünü örnek gösterebiliriz. Türkçe örnekler: [çenġél], [dönġú], [sünġú] ve [diŋġíl].

²⁰ Halkımızın, konuşurken, kimi durumlarda /h/ sesini atma eğilimi gösterdiği bilinmektedir.

²¹ Bu sözcük yalnız "zınk diye durmak" deyiminde geçiyor.

b) İnce ünlülerden sonra /k/ ile birlikte bulunuşuna örnekler: (İng. 'sink'); [teŋkít], [çúnkü], [çúnko].

c) İnce ünlülerden sonra, sözcük sonunda, [k] ile oluşturduğu ünsüz kümelerinin bir sesi olarak bulunur. Örnekler: [réŋk], [kúnk], [fínk].²²

3. /g/'den önce/sonra gelerek onunla sözcük sonunda bir ünsüz kümesi oluşturduğuna hiç raslanmaz.

4. Türkçe'yi düzgün konuşan bir kişinin konuşmasında sözcük sonlarında [ŋ]'ye raslayamazsınız ama dilimizi gereği gibi konuşanlar bu konuda yeterli eğitim ve öğrenim görmemiş kişilerin konuşmalarında, örneklerde görüldüğü gibi, sözcük sonunda, hece başında/sonunda ya da ünlülerin önünde bile [ŋ] sesinin kullanıldığına tanık olabilirler: [sínŋ], [kátkŋ], [másaŋ], [soŋudá], [arkaŋíz], [önünüzé], [üyeŋizdén], [2eviŋé3 ğit1 ↓]. Bu örneklerde [ŋ] yerine [n] sesini koyarsak sözcüklerin doğru söylenişlerini elde etmiş oluruz ama bu durum sözcüklerin anlamlarında herhangi bir anlam değişikliğine yol açmaz; başka bir deyişle, [n] ve [ŋ] /n/'nin alofonlarıdır. Oysa İngilizce'de /ŋ/ ayrı bir fonemdir; 'thin' (ince) sözcüğündeki /n/ yerine /ŋ/ konduğunda anlamı değişik bir sözcük çıkar karşımıza: 'thing' (şey, nesne).

AVURTSU BİR ÜNSÜZ

/l/: sürekli, dişetsel bir avurtsu

Türkçe'deki /l/ foneminin açıkça ayırt edilebilen iki alofonu vardır: açık ve kapalı /l/ diye adlandıracağız bunları²³.

1. Açık /l/ ya da kısaca [l] boğumlanırken dil ucu azıcık yassılaştır, dilin arka kesimi de olağan düzeyinden aşağı iner bir parça, pek ayırt edemeyeceğimiz kertede.

a) İnce ünlülerle sözcük içinde her durumda bulunabilir: [bél], [gól], [küldén], [bilgí], [leké], [şölén], [lülé], [lif].

²² Bu sözcüğe de "fink atmak" deyiminin dışında raslanmıyor.

²³ Ö. Başkan (Lengüistik Metodu, s. 90) [sol] (sağ tarafın karşıtı) ve [sol] (müzikte bir nota) örneklerine dayanarak, kendi örneklerimizde alofon özellikleri gösteren bu iki sesin ayrı fonemler olduğunu öne sürüyor. Görüşünün yerinde olduğunu şu noktayı göz önünde bulundurma koşuluyla kabul edeceğiz: [sol] ve [l] sesini bulduran başka yabancı kökenli sözcüklerin yerini Türkçe karşılıkları aldığı zaman [l] sesi de fonem olabilme özelliğini yitirip alofon olarak varlığını sürdürecektir.

b) /a, o, u/'dan önce/sonra bulunabilir ama yalnız yabancı dillerden Türkçe'ye geçmiş kimi sözcüklerde:²⁴ [kálb], [hól], [solféj], [kabúl], [elastikí:], [lokmá], [lútfen].²⁵

2. Kapalı /l/ ya da kısaca [l] dil ucu üst diş etlerine dokunurken dilin büyük bir kesiminin art damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılır. Yalnız kalın ünlülerle birarada bulunur.

a) Sözcük başında: Bu durum açık /l/'nin bulunmasına elverişlidir, [l] yerini [l]'ye bırakır (yukarıda 1. b'de olduğu gibi); ama yine de hece başında bulunabilir (2. b'deki gibi).

b) Sözcük ortasında: [l]'nin bu durumda bulunuşuna pek sık raslanır. Hece başında: [ağlá], [sólo], [ulús], [balík]. Hece sonunda: [alkím], [dolmák], [túlga], [çılgın].

c) Sözcük sonunda: Bu durumda da epeyce verimlidir. Ör. [ulusál], [yól], [okúl], [ağít].

ÇIRPIK²⁶ BİR ÜNSÜZ

/r/: süreksiz, dişetsel, çırpık bir ses

/r/'nin dilimizde üç önemli alofonu vardır: [r̃], [r], [ṛ]. 1. /r/'nin alofonlarından biri süreksiz (ya da süreksizleştirilmiş), dişetsel, çırpık bir sestir. Bu ses için biz [r̃] simgesini kullanacağız²⁷. Bu alofon şu durumlarda bulunur:

a) sözcük başında ama yalnız alıntı sözcüklerde²⁸: [raslantì], [reçél]; b) tüm

²⁴ 'a' dan önce/sonra 'l' sesi bulunduran kimi alıntı sözcüklerde 'l' nin açık /l/ olduğunu göstermek için eskiden 'a' üstüne konan inceltme iminin kullanılrlığı bugünkü yazımda oldukça azalmıştır.

²⁵ 'l' ile başlayan ve ikinci ses olarak 'u' bulunduran kimi alıntı sözcüklerde eskiden beri 'u' üstüne 'A' konulagelmekte iken günümüz yazımında bu im pek kullanılmadığı gibi 'u' nun yerine 'ü' bile kullanılmaktadır ('lütfen' gibi).

²⁶ Amerikan okulunda /r/ sesi için 'flap sound' teriminin kullanıldığına rashyoruz. 'Flap' sözcüğü eylem olarak 'kanat çırpamak' anlamındadır. Biz de *çırpamak* eyleminden ÇIRPIK sıfatını türeterek 'flap' terimini karşılamak üzere öneriyoruz. Söz konusu terimi Ö. Başkan (Fonemik T. K. M., s. 51) 'Vurmali' sözcüğüyle karşılıyor.

²⁷ İngilizce /r/ sesinin de bir alofonu olan [r̃] için Bronstein (s. 117) yeterli açıklamada bulunuyor.

²⁸ 13. nota bkz.

ünlülerle -hece başında olma koşuluyla- sözcük ortasında: [karış], [erík], [kibrít]; c) hece başındaki ünsüz kümelerinde²⁹: [pəríz],³⁰ [təréñ], [kəráł].

2. /r/'nin ikinci bir alofonu olan [r] geribükük,³¹ sürekli, dişetsel bir sızıcıdır,³² şu durumlarda bulunur: a) [vurgú] ve [erkék] sözcüklerinde olduğu gibi hece sonunda; b) hece sonuna gelen ünsüz kümelerinde. Bu son durumu kısaca şöyle gösterebiliriz: (Z) Lrk,³³ (Z)Lrt, ZLrp, ZLrç, (Z)Lrf, (Z)Lrs, (Z)Lrş, (Z)Lrz, ZLrh. Örnek de verelim: [sárkma], [dórt], [serpmék], [búrç], [órf], [kárs], [márş], [írz], [tárh].

3. Geribükük, süreksiz, dişetsel bir sızıcı olan [r] ise /r/'nin başka bir alofonudur³⁴. Bununla ikinci alofon arasındaki tek ayırım sürekliliktir. Sözcük sonlarında epeyce sık raslanır bu alofona: [okúr], [özúr].

BİR YARI ÜNLÜ

/y/: sürekli, damaksıl bir yarı ünlü

Dilin ucu damağın ön kesimine doğru kaldırılarak boğumlanır bu ses. Her durumda rahatça bulunabilen /y/ oldukça verimlidir: [yamák], [yetkí], [léylek], [oyúk], [ołáy], [yüzéy]. İnce bir ünlüden sonra bir ünsüzden önce

²⁹ Örneklerde verilen /pr-, tr-, kr-/ sözcük başı ünsüz kümeleri öz Türkçe sözcüklerde bulunmaz. Bu konuda yeterince eğitilmiş bazı kişilerin bu ve benzeri sözcükleri gereği gibi söylediklerine tanık oluyoruz kimi zaman ama bu konudaki eğitimleri yetersiz kişiler sözünü ettiğimiz ünsüz kümelerindeki seslerin arasına uygun bir ünlü sokuveriyorlar; bu yüzden de, metinde geçen örnekleri [piríz], [tiren], [kırál] biçimlerinde işitiyoruz sık sık.

³⁰ Bu örneklerde ə simgesiyle gösterdiğimiz sesi İngilizce'deki Schwa sesiyle eş değerde bulmuyoruz; ayırımına varılamıyacak kerte de silik ve sözcüğe katkısını önemsiz sayıyoruz.

³¹ 'Retroflex' terimi için *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde 'Geriye Kıvrık' karşılığı önerilmişti (*Kaynakçaya* bkz.). Biz ise daha kısa ve bileşik sözcük biçimine sokulmuş GERİBÜKÜK karşılığını öneriyoruz.

³² Gleason (s. 250-252) bu alofonu sürekli, dişetsel, tınlayan (resonant), bir orta (median) ses diye tanımlarken Francis de (s. 86) sürekli, dişetsel, geribükük bir yarı ünlü tanımını öne sürüyor.

³³ Z ünsüz, L ünlü bir sesi temsil etmektedir.

³⁴ Bu alofon için Francis (s. 87) süreksiz, dişetsel, geribükük yarı ünlü tanımına başvururken, Gleason'ın (s. 252) İngilizce ünsüzlerinin fonetik çizelgesinde bu alofona bir yer aradığımızda ancak süreksiz, dişetsel, tınlayan bir orta ses tanımı altına koyabiliyoruz.

geldiğinde pek güç ayırt edilebilir ama kendinden önceki ünlüyü biraz uzatır. Örnek isterseniz; yukarıda andığımız ‘leylek’ten başka: [öykú], [tüylú], [ġiysí].

II. Türkçe hecelerde kaç ses bulunabilir?

Türkçe bir hece bir ya da daha fazla ünsüzle yalnız bir ünlü bulundura-bilir yapısında. Dilimizin ses düzeni aşağıdaki hece kalıplarına izin verir:

1. Küme ³⁵	Kalıp	Örnek
	L	/matbaá/
	LZ	/hisár cámiindè/
	LZZ	/kayáalp/
2. Küme ³⁶	ZL	/né/ [?ó] ³⁷
	ZLZ	/kiz/ [?ék]
	ZZLZ	/král/
	ZLZZ	/kirk/ [?ört]
	ZZLZZ	/préns/

III. Türkçedeki Ünsüz Kümeleri

Üç yada daha fazla ünsüzden oluşan kümeler Türkçe sözcüklerin ne başında bulunur ne ortasında ne de sonunda. Biz ancak Türkçe’de raslanan iki ünsüzlü kümelere örnek vereceğiz aşağıda. Bu tür ünsüz kümelerine sözcük başında, ortasında ya da sonunda raslanabilir.

A. Sözcük başında: İlk, sözcük/hece başında bulunan iki ünsüzlü kümelere yalnız son yüzyıl içinde Batı’dan (özellikle Fransızca’dan) dilimize sızıp yaşarlık kazanmış sözcüklerle Doğadaki seslerden yansıma yoluyla elde edilmiş birkaç sözcükte raslanabildiğini belirtmemiz gerekiyor. Aşağıdaki ör-

³⁵ Bu kümeye giren heceler sözcük başında bulunmaz, ancak bir sözcüğün ikinci ya da sonraki heceleri olabilirler.

³⁶ Aşağıda “Ünsüz Kümeleri” başlığı altında yine değineceğimiz gibi, iki ünsüzden oluşan kümeler Türkçe sözcüklerin başında bulunmuyor.

³⁷ [?] için 39. nota bkz.

nek sözcükler Türkçe olmadığı halde günümüz Türkçe'sinde sık sık kullanıldıklarına tanık oluyoruz.

Ünsüz

Kümesi	Örnek	Ünsüz K.	Örnek	Ün. K.	Örnek
/bl/	/blóf/	/gn/	/gnáys/ ³⁸	/sk/	/skéç/
/br/	/bronşit/	/kl/	/klasík/	/sm/	/smokín/ ³⁸
/dr/	/drám/	/kr/	/króki/	/sn/	/snóp/ ³⁸
/fl/	/flórt/	/pl/	/plastik/	/sp/	/spikér/
/fr/	/fráncala/	/pr/	/prensip/	/st/	/stáj/
/gl/	/gliserin/	/ps/	/psikoloji/	/tr/	/tribún/
/gr/	/grév/				

Yukarıda belirttiğimiz ünsüz kümelerini taşıyan sözcüklerin doğru okunuşlarını öğrenememiş kişiler bu gibi sözcükleri kullanmak zorunda kaldıklarında kümedeki ünsüzler arasına ses uyumu yönünden uygun bir ünlü sokma eğilimi gösterirler (/pirensip/, /sıpór/, v.b., 13. nota bkz.).

B. Sözcük sonunda: /b, c, d, g/ ünsüz fonemleriyle gırtlaksız patlayıcı ses [ʔ]³⁹ Türkçe'de sözcük sonunda bulunmaz. Ünsüz kümelerine gelince, iki ünsüzlü hece/sözcük sonunda bulunabilirler. Sonlarında ünsüz kümesi taşıyan sözcükler Türkçe kökenli olabildikleri gibi yabancı kökenli de olabilirler. Bu tür kümelerin ikinci öğeleri olarak genellikle süreksiz patlayıcılar ya da sızıcıları görüyoruz. /z/ ise bu kurala uymayan tek ses oluyor. Sözcük sonlarında kümeleşebilen ünsüzlere ilişkin örneklerimiz:

1. Takım. /r/ + türlü patlayıcı ve sızıcılar

Ün. Kü.	Örnek	Ün. Kü.	Örnek	Ün. Kü.	Örnek
/rp/	/sárp/	/rk/	[túr <u>k</u>]	/rs/	[ʔórs]
/rt/	/şárt/		[sír <u>k</u>]	/rş/	/márş/
/rç/	/búrc/		[kórk]	/rh/	/tárh/
		/rf/	[ʔórf]	/rz/	[ʔárz]

³⁸ Bu ünsüz kümesine Türkçe'de yalnız verilen örnekte raslanabiliyor.

³⁹ Swift (s. 15) [ʔ] sesini Türkçe'nin bir fonemi olarak nitelediği halde biz bu sesin dilimizde bir önem taşıdığını sanmıyor ve üstünde pek durmuyoruz.

2. Takım. Genizsiler + süreksiz patlayıcı ve sızıcıların bazıları

/mp/	/kámp/	/nt/	[?ánt]	nk	[tánk]
/mɨ/	/sémt/	/nç/	/sevınç/	/ns/	[?aváns]
/mk/	/zámk/	[n̄k]	[kún̄k]	/nş/	/rövánş/

3. Takım. [l] ve [ɫ] + süreksiz patlayıcılar ve /h/

/lp/	[?álp/	/lt/	[cilt]	/lk/	[múl̄k]
	dağları]				
	[kálp]		[sált]		[cít̄k]
		/lç/	[?ólç]	/lh/	[súl̄h]

4. Takım. /s/ ve /ş/ + bazı patlayıcılar

/st/	/búst/	/şk/	/kóşk/	/şt/	/hóşt/
------	--------	------	--------	------	--------

5. Takım. Karışık Kümeleşmeler

/ft/	/çift/	/vk/	/şévk/	/ys/	/gnáys/
/ht/	/báht/	/yk/	/péyk/	/yh/	/şéyh/

C. Sözcük ortasında: Az önce belirttiğimiz sözcük başı ünsüz kümeleri hece başında bulunma özelliklerini, yine yukarıda değindiğimiz sözcük sonu ünsüz kümeleri de hece sonunda bulunma özelliklerini koruyarak sözcük ortasında karşımıza çıkabilirler. Bu nokta dışında başka sözcük ortası ünsüz kümelerine pek raslanmaz.

İKİNCİ BÖLÜM: ÜNLÜLER

I. Genel Gözlem

a) Türkçe'de iki ayrı ünlü fonemi temsil eden simgeler (harfler) aynı hece içinde birlikte bulunsalar da temsil ettikleri seslerin değerlerinden fire vermelerine yol açmıyorlar. Başka bir deyişle, böyle iki simge ayrı ayrı da olsalar birarada da bulunsalar temsil ettikleri sesler değişmiyor. Oysa, sözgelimi İngilizce 'seal' sözcüğündeki 'e' ve 'a' simgeleri kendi başlarına /i/ ve /e/ seslerini karşıladıkları halde biraraya gelince /i:/ sesini temsil etmiş oluyorlar (bu /i:/ sesine özgü başka bir simge de kullanılabilirdi).⁴⁰

⁴⁰ İngilizce 'caution', 'sound', 'initial' sözcüklerinde *au*, *io*, *ou*, *ia* bileşimleri /ow/, /ə/, /aw/, /ə/ seslerini karşıladığı halde bu bileşimleri oluşturan öğeler kendi başlarına bambaşka sesleri temsil etmektedirler (aşlında bu nokta konumuz dışında kalan 'okunduğu gibi yazma' yada 'yazıldığı gibi okuma' sorununun kapsamına giriyor).

b) Swift Türkçe'de birkaç ikili ünlü olduğunu belirtiyor ve şöyle sürdürüyor yargısını: "Çoğu ünlülerden sonra /y/ gelince ikili ünlüsel bir sonuç elde ediliyor; İngilizce 'say' sözcüğündeki ikili ünlü gibi bir sese Türkçe 'şey' sözcüğünde raslayabiliyoruz. Bununla birlikte, bir ünlü /y/'yi bir ünsüz olarak izlerse, /y/ o ünlüyle oluşturduğu hecenin bir ögesi oluyor. Başka bir deyişle, 'şey' sözcüğünde bir ikili ünlü olduğunu, 'şeye' (/şe/ + /ye/) sözcüğünde ise ikili ünlü bulunmadığını belirtmek istiyorum." Biz başka örnekler verelim: /aynâ/, /oynâk/, /uygún/, /kóy/. Bu örneklerde, /ay-/, /oy-/, /uy-/ ve /-öy/ çiftlerindeki sesler aynı hecenin sesleridir. Sözelimi, ilk örneğimizde /a/ ve /y/ sesleri aynı hecenin iki sesi olup /ay-/ hecesini oluşturuyorlar. Bu nedenle yukarıdaki ünlü + yarı ünlü bileşimlerini Türkçe'nin ikili ünlüleri olarak kabul edebiliriz. Şimdi de şu sözcüklere bir göz atalım: /ayî/, /oyún/, /uyanîk/, /köyún/. İlk bakışta bu örneklerdeki /y/ sesleri bazı ünlüleri izlediğinden bu sözcüklerde ikili ünlü bulunduğu sanılabilir ama /y/ sesleriyle bunların önündeki ünlüler aynı hecelerın ögeleri değiller. /y/ sesleri kendilerinden önceki ünlülerin değil sonraki ünlülerin yeni hece oluşturmalarına katkıda bulunuyorlar. Sözcükleri hecelerine bölersek, /ay/, /oy/, /uy/, /öy/ bileşimlerinin ikili ünlü olmadıklarını ayırt edebiliriz: /a-yî/, /o-yún/, /u-ya-nîk/, /kö-yún/.

c) Türkçe'nin ünlü fonemlerinin tümü de kısadır. Uzun ünlüler ise bir ünlü foneme /:/ simgesiyle gösterilen uzatma foneminin eklenmesiyle oluşan bileşimlerdir. Türkçe'de /:/ fonemini bulduran sözcüklerin çoğu yabancı asıllıdır. Bu fonemi taşıyan pek çok Türkçe sözcük de eklerle uzatıldıklarında bu fonemi yitirirler: /dâğ/ sözcüğünün /ğ/'nin değeri tam verilmeden /dâ:/ biçiminde söylendiğine sık sık raslarız ama sözcüğü bir ekle /dağî/ (ya da /daî/) biçimine sokarsak /:/ ortalıktan çekilir, iki kısa hece (ya da ünlü) çıkar karşımıza. /dâğ/ sözcüğüne ünsüzlerle başlayan ekler getirdiğimizde /:/ foneminin yine yerli yerinde durduğuna da değinelim: 'dağdan' /da:dán/ örneğindeki gibi.

II. Türkçe'nin Ünlü Fonemleri

A. Sekiz Kısa Ünlü

/e/: ince, geniş, düz bir ünlü

Bu sesin birbirinden çok az değişik iki alofonu vardır: 1. [evlí], [yení], [dedé] örneklerinde raslanan kapalı /e/. 2. [erdém], [yelkén], [izmire], [gö-rürse] örneklerinde rasladığımız açık /e/. Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi /e/ sözcüklerin baş, orta ve sonlarında bulunabiliyor.

/ö/: ince, geniş, yuvarlak

Öz Türkçe sözcüklerin başında ve ortasında bulunabilir, sonunda bulunmaz (ama hece sonlarında raslanabilir bu sese). Örnekler: [ödemék], [öğrenim], [kömúr], [gözlerin].

/ü/: ince, dar, yuvarlak

Sözcük içinde her durumda rahatça bulunabilir: [ürkék], [küsún], [ünlü].

/i/: ince, dar, düz

İyi tanınan iki alofonu vardır bu ünlünün. 1. Kapalı /i/: [ikí] (yalnız birinci [i]), [izín] (yalnız birinci [i]), [i: né] ya da [iyné]⁴¹ [dilék], [sicim] (yalnız ilk [i]). Örneklerde de görüldüğü gibi /i/'nin bu alofonuna sözcük sonunda bulunmayan açık hecelerde raslanıyor. 2. Açık /i/ ise kapalı hecelerle sözcük sonuna gelen açık hecelerde bulunuyor: [içtén], [kirpík] ([i]lerin ikisi de), [öğrencí].

Burada /i/ fonemine de değinelim kısaca. Türkçe olmayan ama uzun yıllardır dilimizde kullanılan 'tarihî', 'millî', v.b. sözcüklerde geçen bu fonem *ancak* bu gibi sözcükler bu biçimlerini dilimizde koruyabildikleri sürece ayrı bir fonem olarak kendisini kabul ettirebilir. Oysa bilindiği gibi, öz Türkçecilik akımı bu /i/'yi dilimizden atmaya, onun yerini 'tarihsel', 'ulusal' v.b. sözcüklerde olduğu gibi başka yollardan doldurmaya çalışmaktadır.

/a/: kalın, geniş, düz

Bu sesin de iki önemli alofonu vardır. 1. Orta-kalın, geniş ve biraz *gergin* bir /a/. Bu alofonun acayip bir özelliği var: /l/'nin bulunmadığı hecelere girmeye pek yanaşmıyor. Ör. [ačák] (ilk [a]), [lakırdi], [háta] (ikinci [a]). 2. Orta-kalın, geniş ve *gevşek* bir /a/. Bu alofon da -birinci alofonun bulunduğu durumlar dışında- sözcüklerin her yerinde bulunabiliyor: [akim], [çabúk], [túrna].

/o/: kalın, geniş, yuvarlak

Başlıca iki alofonu var bu ünlünün de. 1. Kalın, geniş, yuvarlak bir ünlü. Bu alofon için [o +] simgesini kullanacağız. [o +] yalnız açık /l/ ve damaksil ünsüzlerle hece oluşturuyor: [ró + l], [ló + ca], [bo + şlık], [šo + fór], [so + y-

⁴¹ 'İğne'nin düzgün olmayan söylenişleri.

mák], [yo ɾ kúʃ], [lo ɾ jmán]. 2. Kalın, yarı geniş⁴², yuvarlak. Örneklerimizde [o] simgesi temsil edecek bu alofonu. [o ɾ]'nın bulunduğu yerler dışında her durumda (sözcük başı/ortası/sonu) raslanabilir bu [o]'ya: [onarmák], [otlák], [olgún], [kozalák], [toplantì]. [nó].
/u/: kalın, dar, yuvarlak⁴³

Sözcük içinde her durumda bulunabilir: [utánç], [urgán], [sulák], [kumsál], [tortú].

/ɪ/: kalın, dar, düz

İngilizce ve öteki Batı dillerinde pek raslanmıyor bu foneme. Türkçe sözcüklerde her durumda rahatça bulunabiliyor: [ırák], [ıslák], [tıkác], [kırçıl], [sargí].

B. Ünlü Uzatma Fonemi: /:/

Örnek Türkçe'de /:/ sekiz kısa ünlüden sonra bulunabilir. Bu fonemin başlıca özellikleri nelerdir? Özellikle nerelerde bulunabilir?

1. Herhangi bir ünlüyü /ğ/ ya da ince bir ünlüyü /y/ fonemi izliyorsa, ünlüler biraz uzatılır boğumlanırlarken; başka bir deyişle, /ğ/ ve /y/'nin önünde gelen ünlüleri /:/ izler, giderek /ğ/ ve /y/'nin yerini bile alır: [de:ğnék] (ya da [de:nék]), [sa:ğlık] (ya da [sa:lik]), [pe:ynir] ([pe:nir])^{44,45}

2. Özellikle Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş bazı sözcüklerde bu foneme -gözden kaçmayacak biçimde- rashyoruz. Bu sözcüklerin yazılışında /:/ gösterilmiyor ama bu durum söyleyiş ve okuyuşta belirtiliyor. Birkaç örnek: [bera:bér], [te:sir], [há:k], [sa:híp], [su:rét], [ma:lú:m]⁴⁶

3. Bir sözcük önemle belirtilmek, vurgulanmak istenirse o sözcüğün son ünlüsü genellikle uzatılır. Yazıda, vurgulanmanın kertesine göre uzatılan ünlü harfin yinelenmesi yoluyla gösterilen bu duruma da bir -iki örnek verelim:

⁴² Çene darla geniş ortası bir durumdayken çıkan bu ses için uygun gördük bu terimi (İng. 'mid' karşılığı).

⁴³ Swift (s. 6-7) Türkçede'ki /u/ sesinin iki önemli alofonu olduğunu belirtiyor, örnekler veriyor ama biz Swift'in nitelemeye çalıştığı iki /u/ sesi arasında hiç bir ayrım göremiyoruz.

⁴⁴ Hemen anımsayacağınız gibi, /:/'nin bu özelliğine /ğ/ foneminden söz ederken değinmiştik.

⁴⁵ Bilindiği gibi, ayraç içindeki söylenişlerin örnek Türkçe'de yeri yoktur.

⁴⁶ Son yıllarda Türk ulusu, özellikle yeni kuşak alıntı sözcükler yerine öz Türkçe karşılıklarını kullanmaya önem verdiği için /:/'nin bu özelliği artık kullanımdan uzaklaşma yolundadır.

‘tüüh!’, ‘hiiç!’, ‘anneee!’, ‘amaa’ biçimlerinde yazdığımız kimi sözcükleri fonetik olarak [tú:h], [hî:ç], [anné::] ve [amá:] biçimlerinde gösteriyoruz.

.....

Bu yazımızda dilimizin yazımda gösterebildiğimiz fonemlerinin kimi özelliklerine şöyle yüzeyden değinip geçtik. Buraya dek söz ettiğimiz fonemlere ‘yazımsal’ sıfatını da eklemiştik başta. Türkçe’nin fonemleri yalnız bunlarla kalmıyor. Konuşurken ya da okurken yazımda gösterilmeyen bazı özellikler katarız tümcelere. Yalnız yazımsal düzeyde kalsa pek kuru ve yavan olacak tümceleri renklendiren, onlara “müzik” veren *vurgu*, *durak*, *ses yüksekliği*, *titremleme* gibi başka fonemleri de var dillerin. Türkçe’mizin *yazımdışı*⁴⁷ terimiyle sıfatladığımız bu gibi fonemlerinden de başka bir yazımızda söz etmek istiyoruz.

TERİM DİZİNİ

(Türkçe - İngilizce)

alıntı sözcük: loan word	kalın ünlü: back vowel
alofon: allophone	orta-kalın: central-back
artdamak: velum	patlayıcı: stop
artdamaksıl: velar	sert damak: hard palate
avurtsu: lateral	sızıcı: fricative
boğumlamak: articulate	soluklanma: aspiration
boğumlanma: articulation	soluklu: aspirated
çarpık: flap	soluksuz: unaspirated
çift-dudaksıl: bilabial	sürekli: voiced
damaksıl: palatal	süreksiz: voiceless
dar ünlü: high vowel	titremleme: intonation
diş-dudaksıl: labio-dental	uzatma fonemi: length phoneme
dişetsel: alveolar	ünlü: vowel
dişsel: dental	ünlü uzunluğu: vowel length (bkz. uzatma fonemi)
düz ünlü: unround vowel	ünsüz: consonant
fonem: phoneme	ünsüz kümesi: consonant cluster
geniş ünlü: low vowel	vurgulanma: emphasis
genizsi: nasal	yarı-geniş: mid
geribükük: retroflex	

⁴⁷ 1. nota bkz.

gırtlaksıl: pharyngeal, laryngal	yarı ünlü: semivowel
ikili ünlü: diphthong	yazımdışı: suprasegmental
ikili ünlüsel: diphthongal	yazımsal: segmental
ince ünlü: front vowel	yumuşak damak: soft palate
	yuvarlak ünlü: round vowel

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, Tahsin. *Türk Grameri (Sesbilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1959.
- Başkan, Özcan. *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1967.
- Başkan, Özcan. *Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi (Doktora Tezi)*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1955.
- Başkan, Özcan. *Turkish Phonemics. Litera'dan* (cilt 5, 1959, İstanbul Üniversitesi) ayrışım. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1959.
- Bronstein, Arthur J. *The Pronunciation of American English*. New York: Appleton - Century - Crofts, Inc., 1960.
- Francis, W. Nelson. *The Structure of American English*. New York: The Ronald Press Company, 1958.
- Gleason, H. A. *An Introduction to Descriptive Linguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1961.
- Hatipoğlu, Vecihe. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: T. D. K. Yayını, 1972.
- Lees, Robert B. *The Phonology of Modern Standard Turkish*. Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1961.
- Lewis, Geoffrey L. *Turkish Grammar*. London: Oxford Üniversitesi Yayını, 1967.
- Németh, J. *Turkish Grammar*. İngilizce'ye çev. T. Halasi-Kun. Hague: Mouton and Co., 1962.
- Swift, Lloyd B. *A Reference Grammar of Modern Turkish*. Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1963.
- T.D.K. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: T. D. K. Yayını, 1949.
- Vardar, Berke. *Dilbilim Sorunları*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 1968.